

OKO NAŠE ORTOEPIJE

Stjepan Ivšić

U člancima pod ovim natpisom iznosit ću ponajviše primjere iz našega književnog jezika, u kojima akcentat ili nije utvrđen ili nije u čemu jasan. U ovom broju donosim tri takva primjera.

1. *vrijème* ili *vrjème*?

U ovom ću se članku osvrnuti na članak prof. Marijana Stojkovića o akcentu imenice *vrijeme* u 2. broju (na str. 45.—49.) ovoga časopisa. To ne činim zato, što bih držao, da je potrebno da pobijam Stojkovićevo dokazivanje protivno Meilletovu, Mikkolinu, Ramovševu, Vaillantovu i momemu, jer će stručnjaci, koji poznaju pouzdano Meilletovo tumačenje od prije pola vijeka i uščitaju Stojkovićevo raspravljanje, i sami vidjeti, da je Stojković krivo interpretirao Meilleta, nego to činim zato, što bih želio da kažem, da se ne možemo složiti sa Stojkovićevim mišljenjem o normiranju našega književnog akcenta. A to je, držim, potrebno reći i zato, što je mišljenje Stojkovićevo donio časopis, koji je namijenjen kulturi našega književnog jezika, a donio ga je bez ikakve napomene, pa bi koji nastavnik, kad pročita Stojkovićeve članak, mogao možda odmah da počne ispravljati učenike, koji govore *vrijème*, učeći ih, da je pravilan samo akcentat *vrjème*.

Imenica *vrijeme* akcentuje se na dva načina: *vrijème* (*vrème*) i *vrjème* (dijal. *vrime*). Prof. Stojković postavljajući pitanje, koji je akcentat književan, dokazuje, da je akcentat *vrjème* „prvotan“ i „pravilan“, pa bi prema njegovu shvatanju samo on imao „vrijediti kao književan“ (str. 45.). No kad bi akcentat *vrjème* i bio doista „prvotan“ i „pravilan“, ta njegova osobina ne bi sama sobom mogla imati toliko moći, da nas danas nagoni, da ga uvodimo u naš književni jezik mjesto dosadašnjega, tobože dijalekatskog akcenta *vrijème* (*vrème*), kojim govore milijuni štokavaca.

Naš današnji književni akcentat *gòspođa* nije „prvotan“: nastao je prema vokativu *gòspođo* i možda prema akcentu u dativu i akuzativu; „prvotan“ je dubrovački akcentat *gospòđa*, a njega potvrđuje ne samo ruski *gospoží*, nego i naš kajkavski dijalekat, u kojem se govori *gospâ* ili *gospã* mjesto *gospojã*, pa ipak akcentat *gospòđa* ne ćemo uvoditi u naš književni jezik. No da je na pr. Dučić koji od svojih „Jadranskih soneta“ ili koju od „Dubrovačkih poema“ ispjevao u jampskim stihovima i u njima uzeo riječ *gospòđa* s dubrovačkim akcentom *gospòđa*, ne bi mu se moglo prigovoriti: naprotiv, takav bi akcentat na svakoga, koji zna, da Dubrovčani i danas tako govore, još i napose djelovao kao i dubrovački *gospàri* (na pr. „*gospàr Sabo*, plemić, nekad đak Bolonje“), *vlastela* i *vladika*.

Spomenuo sam, da je naš današnji književni akcentat *gòspođa* sekundaran, s akcentom prenesenim iz vokativa, a i za akcentat *vrjème* (*vrime*)

čut ćemo da je sekundaran, prenesen iz genitiva i drugih padeža u jednini. Što sam za akcenat *gōspōdā* rekao da je prenesen iz vokativa, u kojem se ta imenica veoma često čula, ne treba da bude neobično: takvo je prenošenje i drugdje poznato, pa je tako i grčka riječ *dēspotē*, kako je u VRj., preuzeta s akcentom iz grčkoga vokativa *dēspota*, gdje se akcenat pomakao na početak riječi, a u drugim je padežima na drugom slogu, na pr. u nom. *despōtēs*. No akcenat *gōspōdā* mogao je ondje, gdje se akcenat-prenosi na početak riječi u dativu i akuzativu i u imenica, koje znače što živo, doći i iz tih padeža, t. j. ondje, gdje se govori na pr. nom. *snāha*, dat. *snāhi* i ak. *snāhu*, nom. *ōvca*, dat. *ōvci* i ak. *ōvcu* ili nom. *gospōda*, dat. *gōspōdi* i ak. *gōspōdu*, i gdje se prema akcentu u nom. *gospōda* govorilo kao još danas u Dubrovniku dat. *gōspōdi* i ak. *gōspōdu*.

Za tumačenje dijalekatskog akcenta *vrīme* prenošenjem akcenta iz drugih padeža, na pr. iz gen. *vrīmena*, ima i drugih potvrda, koliko hoćemo; tako je na pr. u VRj. *sōva* pl. *sōve* mjesto *sōva* (ispor. rus. *sová* i pl. *sóvy*), a mnogi štokavci govore i *sūza* i t. d. (u gen. pl. *sūzā*) mjesto nom. *sūza*, gen. *sūzē*, dat. *sūzi*, ak. *sūzu*, vok. *sūzo*, lok. *sūzi*; instr. *sūzōm*, nom. pl. *sūze*, gen. *sūzā*, dat., lok., instr. *sūzama* prema rus. *slezá* i pl. *slēzy*; ili *žēlja* mjesto *žēlja* s akcentom kao u *sūza*.

Sad da se vratim na akcenat imenice *vrijeme*. O spomenutom dvojakom akcentu *vrijēme* i *vrījeme* raspravljao sam već jednom naustice sa Stojkovićem spominjući mu Meilletovo tumačenje. Stojković i u svojem članku odbija to tumačenje misleći, da se Meillet u svojem tumačenju sam sebi protivi: jedamput mu je, veli Stojković, akcenat *vrījeme* stariji i praslavenski, a drugi put mlađi, sekundaran, analogijski, a stariji *vrijēme*. Meillet pak kaže, da se već u t. zv. baltičko-slavenskom periodu starije, dakle predbaltičko-slavensko **uertmēn*¹⁾ sa cirkumfleksnim akcentom na *uert-* i s akutskom intonacijom na *-mēn* okrenulo u **uertmē'n*, koje je u praslavenskom jeziku — Meillet veli dans *les dialectes slaves* — dalo **vermē'*, u hs. jeziku *vrijēme*, a nekadašnje **uertmenes* (s cirkumfleksom na *uert-*) dalo je **vermene*, u hs. *vrīmena*, gdje je nekadašnje *ē* pokraćeno kao *ŷ* u *sīnovi*. No Stojković nije razumio Meilletov termin, pa veli, da se „sudeći po samom Meilletovu članku radi o jednom, samo dijalekatskom akcentu u historijsko doba, i to u jednom samo određenom kraju, kada i gdje se jednosložni jat razvijao u dvoslog *ije*, a tada i u tom kraju jamačno nije došlo do primjene Saussurova akcenatskoga zakona“ (str. 49.). Ne priznajući Meilletova tumačenja našega akcenta *vrijēme* Stojković nastavlja ovako: „Povlačenju akcenta na krajnji slog riječi *vrījeme* > *vrijēme* može biti uzrok u dijalekt. razvlačenju u nekom kraju, osim što ima i drugih akcenatskih dubleta“ (str. 49.). No tim Stojkovićevim riječima nije ništa protumačeno.

¹⁾ Za to **uertmēn* u vezi s glagolom *vertjeti* v. u knjizi: Meillet-Vaillant, *Le slave commun* (1934) na str. 141.

Prema Meilletovu tumačenju jasno je, da je naš akcenat u *vrjeme* kao i ruski u *vrénja* (riječ je upravo crkvenoslavenska) i ukrajinski u *vèremja* došao prema akcentu u genitivu i drugim padežima, u kojima je ostao na svojem mjestu iz prajezika, i zato nije naše dijalekatsko *vrjeme* praslavenski relikv, nego je to naše *vrijème*. Takovo tumačenje čitamo i u najnovijoj knjizi prof. Vaillanta „Grammaire comparée des langues slaves“ iz godine 1950. na str. 250. Što se tiče prof. Rešetara, Stojković bi neupućena čitaoca mogao zavesti u zabludu: prema njegovu bi pisanju Rešetaru još godine 1908. (v. str. 48. „Jezika“) i 1910. (v. str. 46. „Jezika“) naše *vrijème* bio „svakako teško razjašnjivi sekundarni akcent“, premda je Meillet već prije, godine 1903. u Jagićevu „Archivu“ iznio svoje mišljenje, koje nije moglo ni Rešetaru ostati nepoznato, pa je zacijelo u svoje vrijeme i njemu protumačilo ono, što mu je dotad bilo „teško razjašnjivo“. Krivo mišljenje o Rešetaru moglo bi nastati otud, što je Stojković Rešetarovu studiju „Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten“ iz godine 1900. nekom griješkom metnuo jedamput u godinu 1910., a drugi put u 1908.

Da je u nas akcenat *vrjeme* stariji od akcenta *vrijème*, dokazuje Stojković i akcentom imenice *nèvrijeme*, koja se tako govori i u književnom jeziku. No *nèvrijeme* ne treba da se tumači kao *ne + vrijeme* sa skakanjem akcenta \tilde{e} na *ne* kao na pr. u *nèljūdi* od *ne + ljūdi*, jer se akcenat *nèvrijeme* može dobro razumjeti i prema starijem **nevrijème*, gen. *nèvremena*, dat. *nèvremenu*, instr. *nèvremenom* s prenošenjem akcenta *nè-* u nominativ i akuzativ iz genitiva, dat. i instr.

Zbog današnje naše književne akcentuacije *òd vremena dò vremena* (mjesto *òd vremena dò vremena*) misli Stojković, da naš akcenat u gen. *nèvremena*, kako ga bilježi Maretić u ARj., treba popraviti u *nèvremena*, premda tako nitko ne govori. Stojković je tu u zabludi. Mi govorimo *òd vremena dò vremena* ne zato, što bi *vre-* (od *vrè-*) u *vrèmena* dobilo karakter akutske intonacije, nego tako akcentujemo po analogiji drugih imenica iste deklinacije s akutskom intonacijom u prvom slogu, kakve su: *brème*, *ràme*, *sjème*, *tjème* i *vìme*, pa tako govorimo prema akcentu *pòd breme*, *pòd bremenom*, *nà rame*, *dò ramena*, *ù sjeme*, *iz sjemena*, *nà tjeme*, *nà tjemenu*, *nà vime*, *iz vimena* i dr. Za akcenat *òd vremena* navodi Stojković paralelu *nà bregove* i *ù gradove*. Ta paralela ne vrijedi, jer se tamo, gdje se govori *gràdovi*, *gràdòvā*, *gràdòvima*, govori i: *nà bregove* i *ù gradove*, a tamo, gdje govore *brègovi*, *brègòvā*, *brègòvima*, govorit će i *nà bregove*, *ù gradove* kao *zà zetove* prema *zètovi*, *zètòvā*, *zètòvima* ili *ù ratove* prema *ràtovi*, *ràtòvā*, *ràtòvima*.

Kako se razvilo naše dijalekatsko *vrjeme* (s prenošenjem akcenta iz genitiva), tako se razvilo i naše književno *plème*, gen. *plèmena* i rus. *plémja*, *plèmeni* mjesto nekadašnjega *plemè*, gen. *plèmena* prema praslav. **plēmē*, **plēmene*. Stariji se akcenat u nominativu čuva u slovenskom *plemè*, samo

se u slovenskom jeziku akcenat iz nominativa (akuzativa) pronosi i u genitiv *pleména*. U našem se jeziku i *plěme* povodi dalje za imenicama kao *brěme*, pa govorimo na pr. *òd plemena dò plemena* mjesto *òd plemena dā plemena*.

Ni priloški izričaj *nā vrijeme*, kako neki govore¹⁾, ne dokazuje, da je u nas *vrjeme* bio stariji opći akcenat, jer ni svi oni, koji govore priloški *nā vrijeme*, ne bi imenicu *vrijeme* jednako akcentovali izvan priloške upotrebe, pa bi rekli na pr.: da bi *nā vrijeme* stigli na svoje mjesto, oni se nisu obazirali na *vrjème*, ni na kišu ni na snijeg. Akcenat u priloškom izričaju *nā vrijeme* može se ondje, gdje se ne govori samo *vrjeme*, razumjeti onako, kako neki govore *zācijelo* mjesto *zacijelo* prema prilozima kao *nāsāmo* (na pr. reći što komu) pored *na sāmo* (na pr. *na sán.o* Sljeme nisu se popeli), ili kako govorimo: išli su *zājedno* u *jèdno* selo.

Iako Stojković, po mojem mišljenju, nije pokolebao Meilletovo tumačenje našega književnog akcenta *vrjeme*, njegovim su člankom čitaoci „Jezika“ upozoreni na naš dijalekatski akcenat *vrjeme* (*vrīme*, *vrēme*), te oni, koji tako govore, treba da se čuvaju, da taj akcenat ne prenose u književni jezik, pa da ne kažu na pr.: to je bilo *ū vrijeme* Kulina bana — mjesto: to je bilo *u vrijeme* Kulina bana.

2. *svädbarina* ili *svadbārina*?

Prošle jeseni pripovijedao mi je u Splitu moj bivši učenik, sada nastavnik u gimnaziji u Sinju B. L., kako se u njegovu zavodu prilikom čitanja narodne pjesme „Marko Kraljević ukida svadbarinu“ razvila raspra oko akcenta imenice *svadbarina*: neki su se bunili protiv Vukova akcenta *svädbarina* i htjeli samo akcenat *svadbārina*. Drug L. dobro im je i stručno tumačio, da je akcenat *svädbarina* ostao kao u osnovnoj riječi *svädba*, gdje *ä* stoji prema nekadašnjem t. zv. starom akutu u *svät*, gen. *sväta*, a taj je akcenat postojan, t. j. ne ostavlja svoje mjesto pri promjeni riječi.

Raspra, koja se razvila u Sinju, može se ponoviti i u kojem drugom zavodu, pa držim, da ne će biti na odmet, da se u svezi s njom i u ovom časopisu progovori nekoliko riječi.

Oni, koji o akutskoj intonaciji nijesu čuli, što je ovdje rečeno, i ne znaju za Vukov akcenat, a govore na pr. *poljārina* prema *pòlje*, *kućārina* prema *kūća*, *poštārina* prema *pòšta*, *školārina* prema *škòla* (*škòla*) ili *dimārina* prema *dīm-dīma*, izgovorit će lako i imenicu *svadbarina* s akcentom *svadbārina* kao *poljārina* i ne znajući, da je u imenice *poljārina* pravilan akcenat prema osnovnoj *pòljār* kao u *brođārina* prema *bròdār*, *glavārina* prema *glāvār*, *vozārina* prema *vòsār* i dr. Akcenat *-ārina* iz ovih posljednjih

¹⁾ U Dubrovniku (po Rešetarovu svjedočanstvu) govore *nā vrijeme* prema *brjēme*, a ne *nā vrijeme*, kako bilježi Stojković.

imenica oblađao je danas toliko, da govorimo na pr. *poštàrina* pored osnovne imenice *pōštâr* i *kućàrina* bez obzira na nekadašnji akutski akcenat *kùća*.

Pri tome treba spomenuti, da akcenat *svadlârina*, s Vukovim *svâdba-rina* u zagradi, ima i Maretić u „Gram. i stil. hrv. ili srp. knjiž. jezika“ (1931) na str. 265., pa i to, da Daničić u „Osnovama“ na str. 158. ima *skelârina* prema *skêla* protiv Vukova akcenta *skêlarina*. Samo Vukov akcenat ima Ristić-Kangrga (Rečnik srpskohrvatskog i nemačkog jezika) i Benešić (Hrvatsko-poljski rječnik).

Za imenicu *svadbarina* treba reći da je „stajaća“ riječ: Vuk ju je zacijelo čuo samo u pjesmama pa zato u svom „Rječniku“ meće uz nju stihove: Valja da je đe našo đevojku, pa nam ide, nosi *svadbarinu*. U BIRj. ima još potvrda iz stihova: Mogo b' platit sve Kosovo ravno; kamo l' ne bi za se *svadbarinu*? N. pj. 2, 420. Akcenat *svâdbarina* bolje pristaje u deseterački trohejski ritam; isporedi stih: pa nam|ide,|nōsī|svâdba|rinu —, gdje ritam stiha: —∪|—∪|—∪|—∪|—∪ odgovara ritmu u govoru, i stih s akcentom *svadbârina*: pa nam|ide,|nōsī|svadbâ|rinu —, po kojem se trohejski ritam stiha u njegovoj drugoj polovini remeti u govoru sa dva daktila: *nōsī svadbârinu*, t. j. —∪∪|—∪∪. Da je Vuk riječ *svadbarina* slušao osim u kazivanju ili pjevanju, možda bismo je i u njegovu „Rječniku“ čitali s akcentom *svadbârina*.

Prema svemu rekao bih na kraju ovo: tko mjesto „stajaćega“ deseteračkog Vukova akcenta *svâdbarina* voli akcenat *svadbârina*, taj ne griješi.

3. *zâkasniti* ili *zakâsniti*?

U VRj. čitamo akcenat *zâkasniti*. Takav je akcenat i u mojem slavonskom ijekavskom govoru, ali se od mnogih štokavaca čuje i akcenat *zakâsniti*, a s ovim se slaže i čakavski *zakasnîl* i kajkavski *zakesnîli*. Vukov akcenat *zâkasniti* čuje se u Hercegovini (na pr. u Mostaru), a *zakâsniti* po Bosni (i u Sarajevu), u Dalmaciji (na Cetini, u Šibeniku i drugdje na sjeveru), u Lici (na pr. u Plaškom; ispor. i potvrde za *okâsniti* i *okâsnjeti* u ARj.), u Slavoniji u Posavini (na pr. u Brodu) i Podravini (na pr. u Valpovu) i drugdje pored *zadôcniti* i *odôcniti* u istočnim govorima. Dvojaki akcenat ima i Ristić Kangrgin „Rečnik srpskohrvatskog i nemačkog jezika“ (1928): u njemu nalazimo ptc. *zâkâsnio* (tako!) pored *zâkasniti* i samo *okâsniti*. Budmani u ARj. bilježi samo *kâsniti*, kako je u Vukovu „Rječniku“, ali akcentujući *kâsnjeti* prema *kâsniti* dodaje: „može biti da bi bilo bolje *kâsnjeti* — *kâsnîm*“.

Prema tome se može opravdano pitati: koji ćemo akcenat uzeti kao književan, da li *zâkasniti* ili *zakâsniti*? ili ćemo dopuštati i jedan i drugi? Odgovor je ovdje teži nego pri pitanju: *vrijeme* ili *vřijeme*?

Da je akcenat *zakâsniti* stariji nego *zâkasniti*, to ne dokazuje samo čakavski akcenat *zakasnîl*, prez. *zakasnîm*, kajkavski *zakesnîli*, prez. *zakesnîm*

(ptc. *zakesnil*, *zakesnĭla*, *zakesnilo*, pl. *zakesnili*, *zakesnile*, *zakesnĭla*) i slovenski *zakasniti* (pored *zakasniti*), nego i sve ono, što znamo o starijem slavenskom akcentu. Budući da je glagolski nastavak *-iti* i *-ĕti* imao akutsku intonaciju na *-i-* i *-ĕ-*, to su i glagoli izvedeni tim nastavkom od pridjeva *kāsan* < *kzsbnz* mogli glasiti samo **kzsbniti* i **kzsbnĕti*. Ovo drugo potvrđuje i rusko *kosnĕt'*. Prema tome je prema očekivanju i u nas *kasnĭli* > *kāsniti* i *kasnjĕti* > *kāsnjeti* (ili po neknjiževnom izgovoru *kāsnjeti*), i u prez. *kasnĭm* > *kāsnim* (u obadva slučaja) kao na pr. *oštriti*, *oštrim* prema *oštar* ili *lĕtjeti*, *lĕtim*, i složen glagol *zakāsniti*, *zakāsnim* kao na pr. *zadštriti*, *zadštrim*, s poznatom štokavskom promjenom akcenta u prezentu složenih glagola IV. vrste (prema iskonskoj promjeni kao u *zaprōsiti*, *zāprosīm*), koja se nije izvršila u čakavskom i kajkavskom dijalektu. Što se u Lici prema *okāsnjeti* (u književnom bi jeziku bilo *okāsnjeti*) govori prez. *okāsnim*, to je u skladu s akcentom glagola kao *polĕtjeti* s prez. *polĕtim*. Gdje se govori u infinitivu *polĕtiti* kao *zadštriti*, tamo govore i *pōletim*.

Ako bi nam prema tome bio jasan akcenat u inf. *zakāsniti* i u prez. *zākasnĭm* (mjesto *zakāsnim* prema *kāsnim*), pita se: kako je nastao akcenat u inf. *zākasniti*? Moglo bi se reći, da se u inf. *zākasniti* prenio akcenat iz prezenta *zākasnĭm*, ali ja ne mislim, da se takvo prenošenje izvršilo u ovom primjeru: ja ga tumačim drukčije. Glagol *zakasniti* dolazi često s glagolom protivna značenja *ūraniti*. Akcenat u *ūraniti*, *rāniti* stoji prema pridjevu (prilogu) *rāno*, gdje je u korijenu *a* s nekadašnjom akutskom intonacijom, pa je prema postojanom akcentu *rāniti* prema *rāno* t. zv. analogijom ex contrario i starije *kasnĭli* > *kāsniti* okrenuto u *kāsniti* prema *kāsno* (sa *a* od nekadašnjeg poluglasa) i jednako *zākasniti* prema *ūraniti*.

Iako je prema tome Vukov akcenat *zākāsniti* mlađi, analogijski, pored kojega se jednako čuje i stariji *zakāsniti*, opet ne mislim, da ga treba u književnom jeziku zamijeniti starijim: ja bih samo dopustio u književnom jeziku i akcenat *zakāsniti* (ptc. *zakāsnio*), *zākasnĭm* i prost *kāsniti*, *kāsnĭm*, koji se dosad prema Vukovu „Rječniku“ mogao držati dijalekatskim.

STARI GRAD, STAROGRAĐANIN I STAROGRADSKI

Mate Hraste

Na pisanje ovoga članka potakla me je u prvom redu diskusija između P. Moscatella i A. Zaninovića pod naslovom »Oko rodnog mjesta Petra Hektorovića« (Hrvatsko kolo Matice Hrvatske, god. V., br. 2, str. 124.—125., i br. 7—8, str. 492.—496., Zagreb 1952). Zatim me je potakla i primjedba prof. Skoka u djelu »Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima«, Zagreb 1950., na str. 188., koja glasi: »Hvarska toponomastika izaziva još